

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИЗМАМАТА И ОСОБЕНОСТИ НА ИЗВЪРШИТЕЛЯ НА ИЗМАМИ¹

Доц. д-р Силвия Костова
Докторант Пресиян Василев
Студент Ивана Димова

Резюме

Развитието на икономическите процеси и дейности, поражда необходимост от адекватни знания и умения, свързани с установяването и разкриването на измами. Актуалността на студията е обвързана с непрекъснатата промяна на средствата и подходите, използвани от контролните органи, от нововъзникващите явления и процеси, изискващи иновативно мислене и от динамиката на технологиите и програмните средства за извършване на финансови измами.

Целта на студията е да се изведат присъщите характеристики на финансовите измами и на техните извършители като се анализират нормативните актове, регламентиращи проявите ѝ форми и се систематизират видовете финансови измами. Поставената цел се реализира посредством изпълнение на следните задачи: дефиниране на понятието „измама“; извеждане на основните характеристики на финансовите измами; анализ на правната уредба; систематизиране на видовете финансови измами по определени признаци; изследване на профила на извършителя на финансови измами. Тезата, която се защитава е, че финансовите измамници са динамични и комплексни явления, които изискват адекватни мерки от страна на контролните и правораздавателните органи, при отчитане на промените в профила на извършителите и в методите за извършване на неправомерните действия. В резултат на изследването е систематизирана правната регламентация на финансовите измами, изведени са критерии за тяхното разграничаване и е направена връзка с характеристиките и профила на извършителите на финансовите измами.

Ключови думи: измами, профил на извършителя на измами, видове измами.

JEL: K14, M48, M49.

¹ Участието на авторите при написването на студията е, както следва: доц. д-р Силвия Костова – резюме на български и английски език, увод, заключение; т. 3.1; докторант Пресиян Василев – т. 1 и т.2; студент Ивана Димова – т. 3.2

CHARACTERISTICS OF FRAUD AND PERPETRATORS OF FRAUD

Assoc. Prof. Silvia Kostova, Ph D.
Presiyan Vasilev, PhD Student
Ivana Dimova, Student

Abstract

The development of economic processes and activities raises the need for adequate knowledge and skills related to fraud detection. The relevance of the study is related to the continuous change and development of the means and approaches used by the control bodies, the emerging phenomena and processes requiring innovative thinking and the developing technologies and software tools for financial fraud.

The purpose of the research study is to identify the inherent characteristics of financial fraud and their perpetrators by analysing the regulations governing its manifestations and systematizing the types of financial fraud. The goal is achieved by performing the following tasks: defining the concept of "fraud"; outlining the main features of financial fraud; analysis of the legal framework; systematizing the types of financial fraud by certain indicators; examining the profile of the perpetrator of financial fraud. The thesis being defended is that financial fraud is a dynamic and complex phenomenon that requires adequate measures by the control and judicial authorities, taking into account the changes in the profile of the perpetrators and the methods of committing misconduct. As a result of the study, the legal regulation of financial fraud was systematized, criteria for their differentiation were drawn up and the characteristics and profile of the perpetrators of financial fraud were drawn up.

Key words: frauds, profile of fraudster, fraud types.

JEL: K14, M48, M49.

Увод

Въпросите, касаещи идентифицирането на измамите в икономиката, са свързани с развитието на глобализацията, цифровизацията и дигитализирането на процесите и дейностите. Адекватните контролни процедури следва да бъдат обвързани с качеството на информацията и документирането на бизнес процесите на всички нива на управление. От една страна, тези процеси благоприятстват разработването на механизми, които се отличават с висока ефективност за идентифициране на риска от измами, а от друга – усъвършенстване методите за извършване. Познаването на *същността, особеностите, правната регламентация, видовете измами и типичните характеристики на извършителите на измами* са от съществена важност за контролните и правораздавателните органи, тъй като

по този начин се способства за редуцирането на неправомерните действия и за подобряване ефективността на контролното въздействие.

В съответствие с данните от Глобалното проучване на PricewaterhouseCoopers (PwC) за 2018 г. (*Доклад за България се наблюдават по-малко случаи на икономически престъпления, вкл. измами (31%) спрямо 2016 г. (38%)*) (Съндби & Мамасян, 2018). Независимо от това, разнообразието от видове неправомерни действия налага необходимостта от непрекъснато актуализиране на знанията, уменията и компетенциите на субектите на контрол. Именно поради различията в характеристиките и особеностите на отделните видове измами е необходимо да се предприемат адекватни и навременни мерки за предотвратяване и разкриване на новите заплахи и предизвикателства. **Актуалността на студията** е породена именно от непрекъснатата промяна и развитие на средствата и подходите, използвани в дейността на органите на контрол, от нововъзникващите явления и процеси, изискващи иновативно мислене, от развиващите се технологии и програмни средства. Всичко това влияе неминуемо върху цялостната работа на всяко лице и създава предпоставки за осъществяване на съвременни и трудно разпознаваеми измами и неправомерни действия.

Целта на студията е да се изведат присъщите характеристики на финансовите измами и на техните извършители, като се анализират нормативните актове, регламентиращи проявените й форми и се систематизират видовете финансови измами. Чрез постигането на целта се съдейства за извеждането на приоритетните аспекти в нормативното осигуряване на процеса по идентифициране на финансовите измами на национално и международно ниво. Това от своя страна съдейства за извеждане на проблемните области и насочване на вниманието на контролните органи към тях.

Поставената цел се реализира посредством изпълнение на следните **задачи**:

- дефиниране на понятието „измама“ и извеждане на основните характеристики на финансовите измами;
- извършване на анализ на правната уредба, регламентираща измамите в България и в чужбина;
- систематизиране на видовете финансови измами по определени признаци и разясняване на същността им;
- изследване на профила на извършителя на финансови измами.

Обект на изследване са *отделните видове финансови престъпления, посредством които се достига до извеждане на характерните особености на извършителите на финансови измами*. **Предмет** на студията е изследване на *взаимовръзката между правната рамка, същностната характеристика, видовете финансови измами и отражението им върху лицата, които ги осъществяват*. На база очертаните проблеми се спо-

собства за анализиране на областите, на които трябва да се обърне по-сериозно внимание.

В настоящата студия са използвани предимно **анализът** на нормативни актове, на дефиниции, свързани с измамите, както и **синтезиране** на основните видове измами. Проследяването на проблемните области и формулирането на определени заключения е реализирано посредством **индуктивния и дедуктивния метод**.

Тезата, която се защитава, е, че *финансовите измамите са динамични и комплексни явления, които изискват адекватни мерки от страна на контролните и правораздавателните органи, при отчитане на промените в профила на извършителите и в методите за извършване на неправомерните действия*. Така изложената теза е продиктувана от нуждата от правилно дефиниране на понятието „измама“ и познаване на специфичните белези на същата.

1. Същностна характеристика на измамата

С глобализацията и развитието на процесите и дейностите все по-често се среща понятието „измама“. В редица случаи като синоними на измама се възприемат други понятия като „кражба“, „подкуп“, „корупция“, „злоупотреба“. Последните имат своите особености и присъщи белези. Поради това е необходимо да бъдат изведени същността и характерните особености на измамата, като по този начин се способства за разграничаването ѝ от останалите термини.

Разбирането на същността и особеностите на измамата е от съществено значение поради комплицирания ѝ характер и множеството ѝ разновидности. В *Допълнителните разпоредби на Закона за финансовото управление и контрол в публичния сектор (ЗФУКПС)*, засягащи финансовите интереси на Европейския съюз (ЕС), по отношение на **разходването** на публични средства, измама е „*всяко умишлено действие или бездействие, свързано с: използване или представяне на фалшиви, грешни или непълни изявления или документи, което води до злоупотреба или неправомерно теглене на средства от общия бюджет на Европейските общности или от бюджетите, управлявани от или от името на Европейските общности; укриване на информация в нарушение на конкретно задължение, със същия резултат; използване на такива средства за различни цели от тези, за които те първоначално са били отпуснати*“ (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, изм. и доп. ДВ, бр.13 от 2019). По отношение на **приходите** в бюджета измамата е „*всяко умишлено действие или бездействие, свързано с: използване или предоставянето на фалшиви, грешни или непълни изявления или документи, което води до неправомерно намаляване на средствата от общия бюджет на*

Европейските общности или бюджетите, управлявани от ли от името на Европейските общности; укриване на информация в нарушение на конкретно задължение, със същия ефект; злоупотреба с правомерно получена облага със същия ефект“ (Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, изм. и доп. ДВ, бр.13 от 2019).

От дефинициите е видно, че **измамата се тълкува различно в зависимост от това, дали е свързана с постъпленията или разходването на публични средства. Акцентира се на използването на средства, чрез които се укрива информация и по този начин се цели накърняване интересите както на европейско, така и на национално ниво.**

Измамата е широка правна концепция, но за целите на *МОС 240 „Отговорност на одитора относно измами при одита на финансови отчети“* одиторът идентифицира измами, които могат да доведат до съществени неправилни отчитания във финансовия отчет. Два типа преднамерени неправилни отчитания са съществени за одитора – неправилни отчитания, възникващи в резултат от подправена финансова отчетност и неправилни отчитания, възникващи в резултат на незаконно присвояване на активи (Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2018 г. (първа част), 2019, стр. 214). Одиторът не прави правни определения за това, дали всъщност е възникнала измама (Иванов & Костова, 2012, стр. 161). Измамата **може да бъде извършена чрез заобикаляне или пренебрегване на контролите от страна на ръководството при използване на техники като:**

- преднамерено отразяване на фиктивни записвания в счетоводните регистри, особено към края на отчетния период;
- неправилно коригиране на предложенията и промяна на преценки, използвани за приблизителна оценка на салда по сметки;
- пропускане, предварителното признаване или отлагане на признаването на събития и сделки във финансовия отчет, които са възникнали през отчетния период;
- прикриване на факти, които биха могли да се отразят върху сумите, представени във финансовия отчет;
- променяне на документацията и условията, свързани със съществени и необичайни сделки и операции и др.

Или измамата според *МОС 240* е **„преднамерено действие на едно или повече лица от ръководството, лицата, натоварени с общо управление, от служителите или трети страни, свързано с използване на заблуда с цел придобиване на несправедливо или незаконно придобиване“** (Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги – издание 2018 г. (първа част), 2019, стр.

217). Тази дефиниция еднозначно насочва вниманието към основната **характерна особеност на измамата – преднамерено действие (мотив)**. Това действие е целенасочено, умишлено и съдържащо мотив, изразяващ се в получаване на определена облага – финансова или нематериална (репутационни щети). Получаването на облагите предполага, лицето, осъществяващо измами, да е използвало **несправедливо или незаконно преимущество**, т.е. неспазване на нормативните и моралните ценности.

Според *Речника на термините* към МСППВО (Международни стандарти за професионална практика по вътрешен одит) измамата е „**всяко незаконно действие, характеризиращо се със заблуждение, прикриване или злоупотреба с доверие. Измамите се извършват от отделни лица и организации с цел: получаване на пари, собственост или услуги; за да се избегне плащане или загуба на услуги; както и с цел осигуряване на лична или бизнес изгода**“ (Международни стандарти за професионална практика по вътрешен одит, 2017, стр. 21). За разлика от посочените дотук формулировки в дефиницията на МСППВО не се уточнява дали лицата са служителите, ръководството или трети лица, т.е. част ли са от организацията или не. Определението е насочено по-скоро към нарушаване на доверието и възползване от състоянието на лицето. **Това показва, че за осъществяването на измами не е необходимо насягане на физически щети. Реализираните измами са в резултат на действия, целящи получаването на отрицателни резултати или отклонения в икономическата действителност.**

Измамата най-общо представлява **извършване на умишлени незаконни деяния**. Съществуват два вида измами: **невярно осчетоводяване и кражба** (Наръчник за вътрешен одит, 2009, стр. 88). Като вид измама е посочена кражбата, което показва конкретния начин на извършаване на незаконните действия. Съгласно чл. 194, ал. 1 и ал. 2 от Наказателния кодекс на България, кражбата се определя като „**отнемане на чужда движима вещь от владението на друго без неговото съгласие с намерение противозаконно да я присвои. За кражба се счита и когато част от вещица принадлежи на виновния**“ (Наказателен кодекс на България, изм. и доп. ДВ, бр. 83 от 2019 г.). Посредством тези действия се откроява и другата **характерна особеност на измамата – благоприятната възможност**. Последната е свързана с наличието на възможност, чрез която лицето да извърши кражба или друго неправомерно действие, т.е. възползва се от създалата се ситуацията.

Съгласно МСВОИ 5700 „*Указания за одит в областта на превенцията на корупцията*“ с термина „измама“ се обозначава „**използването на невярна или подвеждаща информация, за да се принуди собственикът на имуществото да го предостави доброволно**“. Тук освен понятията „накърняване на интереси“, „отклонение от нормите“, се използват и понятията „принуда“, „доброволно предоставяне на имущество“. Докато при другите дефиниции неправомерните действия не са продиктувани от

заплаха за физическото състояние и здраве на лицата, тук ключовият компонент е **принудата** (въпреки че не се упоменава дали е извършено чрез физическо насилие или посредством други действия). Тя представлява извършване на действие против волята на лицето, като принудителят употребява сила, заплашване или злоупотреба с властта си.

Според *Д. Динев* под измама се разбират „*всички многообразни средства, които човешката изобретателност може да създаде и до които прибегва съответният индивид, за да получи предимство над друг чрез фалшиви предложения или скриване на истината. Те включват неочаквани действия, хитрост, коварност или лицемерие и всякакъв друг нечестен начин да се излъже човек*“ (Динев, 2006, стр. 9). Основното, на което набляга Динев, е **човешкият фактор, влиянието му чрез различни форми – лицемерие, изобретателност, коварност, хитрост. Вследствие на тези форми се достига до реализиране на желаната цел, изразяваща се в получаване на предимство, финансова облага, скриване на истината**. Изобретателността е проява на мисловна дейност, не всеки може да извърши това, което е намислил и още по-малко да бъде креативен. Креативността е „умението да се твори за определени периоди, за определена общност – научна, бизнес, с по-краткотрайна полза и с дълготрайна полза за тях. Целта е създаване на идеи, концепции, модели и други произведения“ (Янков, 2018, стр. 13). Това определение показва, че креативността е присъща за извършителите на измами, тъй като те обмислят внимателно всяко свое действие или бездействие, за да могат в даден момент да реагират по определени начини. **Извършителите на измами трябва да са гъвкави, да са запознати много по-добре от останалите с фактите и обстоятелствата. Факторът на изненадата, или както е посочено по-горе, неочакваните действия, правят извършителите на измами трудно проследими**. Това поражда необходимостта от създаване на по-ефективни и ефикасни контроли, които ще подпомогнат не само ръководството, но и служителите да се ориентират в подобни ситуации.

Според *Р. Милър* измамата е „*придобиване на пари или собственост, посредством подправяне на знаци, символи или устройства. С други думи някой неправомерно узаконява някакъв документ, което довежда до неправилен трансфер на пари. Измамата може да струва скъпо на всяка организация, станала жертва на такова действие, а ефективните вътрешни контроли са първата линия на защита на организацията от измама*“ (Милър, 2007, стр. 304). Акцентът е **поставен на подправянето, но не само на финансовия отчет, но и на знаци, символи или устройства, които са средства в счетоводното отчитане**. Възможно е, при подправянето на парични средства (фалшифициране) да се използват компютърни технологии. Чрез тях могат да са въведени вируси или зловредни софтуери, които да попречат на нормалната дейност на организацията, да достигнат до „чувствителна информация“, лични данни, пароли, финансова

информация или да доведат до унищожаване на счетоводните и одиторските системи и програми.

Разнообразието от начини за придобиване на незаконно и преднамерено предимство са множество и подходите за справяне е необходимо да бъдат адаптирани към динамичните процеси. **От съществено значение е ролята на въведените вътрешни контроли за ограничаване на измамите. Те са ключовият елемент, който е необходим на организацията и именно на тях трябва да се обърне значително внимание.** Изграждането на ефективни и ефикасни контроли би допринесло за по-доброто разпознаване и предотвратяване на тези действия.

Измамата според Дейвис е „всяка дейност, включваща нечестност или заблуда, имащи пряко или косвено въздействие върху бизнеса, независимо дали извършителят на измами има полза от това“ (Davies, 2002, р. 2). Измамата за *Spencer Picket* е „всяко незаконно действие, характеризиращо се със заблуда, укриване или нарушаване на доверието“ (Spencer, 2005, р. 164). Тези действия не зависят от прилагането на физическа сила или заплахи за насилие. Измамите се извършват от отделни лица и организации с цел: получаване на пари, имущество или услуги; да се избегне плащане или да се осигурят лични или бизнес предимства. Измамата може да се определи и като понятие, което „*обхваща разнообразни средства, използвани от човека, посредством които едно лице получава преимущество пред друго лице. Това може да се постигне със заблуда, хитрост, злоупотреба с доверие или изопачаване на истината*“ (Мухаметшин, 2009, стр. 49). Това определение насочва вниманието към обстоятелството, че **измамата може и се извършва чрез средства, които са избрени от човека. С тяхна помощ той осъществява тези действия много по-лесно и ефикасно. Те се явяват своеобразни активатори на неправомерните действия.**

Според *Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами (АСЕРИ)*, последната се определя като „*използването на професията си за получаване на лични облаги чрез умишлена злоупотреба или неправилно използване на ресурсите, или активите на предприятието*“ (Hoyer, Sandner, Zakhariya, & Breitner, 2012, pp. 2384-2385). Акцентът е поставен върху използването на професията и позицията в предприятието. Това по същество е **злоупотреба с власт, което е друга про-явна форма на измамите.** Възползването от състоянието и длъжността, за да се достигне и изпълни дадена цел, изисква не само умисъл, но и благоприятна възможност. **Налице са две от трите основни характеристики на измамата. Това трябва да бъде и сигнал за субектите, осъществяващи контрол (независимо вътрешни или външни), че в даден момент измамата ще бъде реализирана.** Друго, което се установява от дефиницията, е неправилното използване на ресурсите. То води до същите последици. Пълноценното и ефективно използване на активите има съществено значение за изпълнение на поетите задължения и крайните финансови ре-

зултати, правилното съхранение на материалните запаси, също оказва влияние върху тяхното използване. Промяната в техните физико-химични свойства и потребителни стойности не позволява да изпълняват първоначалното си предназначение – задоволяване нуждите на потребителите.

Институтът на вътрешните одитори свързва измамата с това, че тя „обхваща множество нередности и незаконни действия, характеризиращи се с умишлена заблуда. Тя може да бъде извършена в полза или в ущърб на организацията и от лица, които са както от, така и извън предприятието“ (Sawyer, Dittenhofer, & Scheiner, 2003, p. 1163). Световната банка дефинира измамата като „действие или бездействие, включително въвеждане в заблуждение (неправилно представяне на информацията), което съзнателно или поради небрежност подвежда или прави опит да подведе дадена страна с цел получаване на финансова или друга изгода или избягване на задължение“ (Accountancy Europe, 2017). В определението уместно е използван изразът „въвеждане в заблуждение“, тъй като **това насочва към факта, че измамата представлява именно въвеждане в заблуждение с цел получаване на дадено благо. Това се постига посредством умишля, мотива на извършителя и целта, която той си е поставил.** Тя е не само въвеждане в заблуждение, но и опитът да се подведе дадена страна.

Според *Българския тълковен речник* измамата е „излъгване, лъжа с користна цел“ (Андрейчин, 2005, стр. 300). Измамата според *Речника по счетоводство* е „заобикаляне на закона“ (Гърнев & Хайтова, 2004). От тези две определения може да се посочи следното: **извършването на измама е свързано с поставяне и реализиране на определена цел или цели. Тяхната основна насоченост е към това да бъде заобиколен законът и да се излъже дадена личност.** От така посочените дефиниции ясно се откроява накъде е отправено вниманието на извършителя на неправомерни действия, а именно към получаване на незаконно и несправедливо предимство. Користта се състои в получаване на материална облага или изгода. Тук също не е уточнено дали се прилага физическа сила, за да се отнеме, респ. получи тази облага. В тази връзка може да се добави и друго определение, описано в *Краткия речник на английски език*, измамата е „незаконна или криминална заблуда с цел финансова или лична облага“ (Донева, 26-27 ноември 2015). Това определение добавя, че целта е не само користна, но е свързана и с получаване на лична, финансова облага. Съгласно *Речника* може да бъде посочена и трета **характерна особеност на измамата – оправданието.** Последното предполага, че извършителят трябва да формулира някакъв вид морално приемливо оправдание, преди да извърши неморално действие. Оправданието се отнася до това, че неетичното поведение не е престъпно поведение.

От изведените дотук определения може да се обобщи, че понятието „измама“ се отнася до действия или бездействия, имащи за цел получаване на незаконно, несправедливо и морално неприемливо преи-

мущество, реализиращо се посредством благоприятната възможност, мотива и оправданието на лицата, осъществяващи неправомерни действия (такива лица могат да са ръководството, лицата, натоварени с общо управление, служителите, трети заинтересовани страни, външни лица). „Измамата“ е основното понятие, другите са нейни производни – „злоупотреба“, „кражба“, „подкуп“, „корупция“.

Въз основа на изложеното могат да се направят следните **изводи**:

Първо. „Измамата“ е понятие, съдържащо в себе си няколко основни характеристики. Първата, измамата е преднамерено действие, т.е. осъществява се на базата на определен мотив. Това означава, че извършителите на измама имат ясна цел и я реализират посредством използване на незаконни и несправедливи действия, при това умишлено. Втората, благоприятната възможност, на която разчитат осъществяващите неправомерни действия лица. Това са действия или бездействия на определени лица, с помощта на които се предоставя възможност за постигане на определен резултат – кражба, подкуп. Третата, оправданието на извършителите. В този случай те са тези, които са „жертви“, тъй като не са ценени като служители, не получават финансовите средства, които заслужават (според тях), пренебрегвани са.

Второ. Измамата може да се възприеме като основното понятие, от което произлизат други, т.е. те са конкретни разновидности или форми. Това се дължи на факта, че останалите съдържат в себе си характерните черти на измамата – мотив, възможност и оправдание. Така например кражбата се извършва с цел отнемане на вещта и придобиването ѝ, без съгласието на когото и да било. Конкретните понятия допълват и конкретизират основното, за да се добие цялостна представа за процесите и дейностите, върху които влияят те като цяло.

На база изводите се поражда необходимостта от изясняване на видовете измами и правната регламентация на понятието „измама“. Посредством това се способства за по-ясното разграничение от останалите понятия и уточняването на разновидностите.

2. Правна рамка, регламентираща измамите.

Видове измами

2.1. Правна рамка, регламентираща измамите

Правната уредба на измамата се съдържа в две основни категории източници – национални и международни. В тези източници се разглеждат въпросите за същността и наказанията, които се налагат при осъществяване на неправомерните действия. Централно място в националното ни законодателство заема Наказателният кодекс, в който са регламентирани

посочените по-горе въпроси. Наред с него отделни въпроси, свързани с измамите, са уредени в отделни разпоредби на други нормативни актове, един от тях е Законът за финансовото управление и контрол в публичния сектор. Наред с него отделни въпроси, свързани с измамите, са уредени в отделни разпоредби на други нормативни актове. Но за целите на настоящия параграф е обърнато внимание единствено на Наказателния кодекс на България (национално ниво) и на Наказателните кодекси на други държави – Сърбия, Испания, Финландия, Швеция, Канада.

Измамата, в съответствие с националния Наказателен кодекс, чл. 209, ал. 1 се определя като *„който с цел да набави за себе си или за другото имотна облага, възбуди или поддържа у някого заблуждение и с това причини нему или другиму имотна вреда, се наказва за измама“* (Наказателен кодекс на България, изм. и доп. ДВ, бр.83 от 2019 г.). Съгласно чл. 209, ал. 2 *„който със същата цел използва заблуждението, неопитността или неосведомеността на някого и с това причини нему или другиму имотна вреда, се наказва с лишаване от свобода“* (Наказателен кодекс на България, изм. и доп. ДВ, бр.83 от 2019 г.). Това са основните състави на така наречената **обикновена измама**. Тя бива **активна (чл. 209, ал. 1 от НК)**, при която се възбужда или поддържа заблуждение, и **пасивна (чл. 209, ал. 2 от НК)**, при която се използва вече създадено в съзнанието на пострадалия заблуждение, неопитност или неосведоменост. Основната ѝ характеристика е свързана с представяне на факти и обстоятелства, които са неистинни и по този начин се спомага за дезинформирането на лицето и деформирането на реалната обстановка. *„При измамата жертвата се въвежда в заблуждение, установяват се с нея доверителни отношения под един или друг предлог, доброволно да предаде имотна облага – пари, имущество или права на измамника или другиму. Тази „доброволност“ прави измамата особена измежду другите користни престъпления“*. (Джунин, 2013, стр. 207). Заблуждението е свързано със създаване на погрешна представа в лицето и възползване от създалата се ситуация.

Измамата е резултатно, увреждащо престъпление и *„протича през три етапа: а. деецът заблуждава другото с користна цел; б. вследствие на това заблуденото лице се разпорежда с имуществото, т.е. извършва акт на имуществено разпореждане; в. в крайна сметка настъпва имотна вреда за измамения или трето лице“* (Филчев, 2014, стр. 93). При това неправомерно действие винаги се използва лъжа, т.е. представят се факти и обстоятелства по начин, който е коренно различен от истинския. По-средством това се допринася за по-лесното „въвличане“ на лицето в измамна схема, неетично поведение или заобикаляне на правните норми. При това осъществяващият измама е наясно, че извършва такова действие, знае, че е възможно да бъде санкциониран, но независимо от това целта му е да ги реализира. Ако деецът е извършил *„измамливи действия, но „заблуденият“ не се е разпоредил с имущество или от разпореждането му не е настъпила имотна вреда, то налице е само опит към измама*. Субек-

тивната страна на измамата включва освен умисъла и користна цел“ (Филчев, 2014, стр. 94). Не всяка лъжа на друг човек съставлява непременно измама. За да има измама, е необходимо и човекът – адресат на заблуждаването, да бъде насочен към осъществяване винаги и само на правнозначимо поведение – да извърши нещо, например да плати, без да дължи, да поеме чуждо или да се откаже от свое имуществено задължение. *„В противен случай, ако адресатът на заблуждаването бъде насочен към осъществяване на фактически значимо поведение, то дори да е в имуществената сфера – за отслабване на физическия контрол и защита на владени движими вещи, няма никога да доведе до измама. В такъв случай може да се стигне само до кражба“* (Иванова, 2016, стр. 10).

К. Беленски посочва, че измамата е резултатно престъпление – **за да е съставомерно деянието е необходимо да е причинена имотна вреда**. Обикновената измама има друг предмет, за разлика от измамата по чл. 232 от Наказателния кодекс. Последната е по-близка по значение и би могло да се свърже с гражданската измама. Това е така, тъй като при нея не е необходимо да е настъпила имуществена вреда за измамения купувач. **Формирането на неправилна представа е по отношение на количеството и качеството на продаваната стока** (Беленски, 2010, стр. 104-105)

На следващо място се разглеждат Наказателните кодекси на европейските страни, с изключение на Англия, която има Закон за измамите, и Канада, като страна извън Европа. Избрани са точно тези страни поради факта, че някои от тях са силно развити в една или друга сфера (Швеция, Финландия, Канада, Англия), останалите имат близки проблемни области до националните ни, като Испания и Сърбия. Съгласно **Глава 23 „Престъпления против собствеността“, чл. 239 от Наказателния кодекс на Сърбия** измамата се определя по следния начин: *„който, с намерение да придобие незаконна материална облага за себе си или друго лице, заблуди някой чрез фалшиво представяне на фактите, или укрие нещо от този човек, или направи нещо в негов ущърб се наказва за измама“* (Criminal Code of the Republika Srpska, 108/04). Акцентът в този случай е поставен върху **получаването на облага, по незаконен начин (или това е мотивът, преднамереното действие) и заблуждаване на лицето (благоприятна възможност)**. Налице са две от трите основни особености на измамата, изяснени в предходния параграф.

В съответствие с **Част 13 „Престъпления против собствеността и социално-икономическия ред“, Глава 6 „За измамата“ от Наказателния кодекс на Испания** *„тези, които използват заблуда, за да накарат дадено лице да извърши определено действие, целящо унищожаване на собствеността или получаване на печалба, се наказват за измама“* (Penal Code Spain, Law No. 4/2015). В чл. 248, ал. 1 се посочва, че лицата, извършващи измама, са:

- онези, които с цел облага използват компютър, за манипулация или друга подобна схема, извършат неразрешено прехвърляне на активи в ущърб на друг;
- онези, които произвеждат, качват, притежават или предоставят компютърни програми, специално предназначени за извършване на измами, съгласно този член.

В тази дефиниция ключовото отново е **заблудата**, използвана в този случай не само за получаване на облага (печалба), но и унищожаване на вещта. Друга особеност е, че лицата, които използват компютърни технологии и програми за незаконни цели, са извършители на измама.

В Глава 36 „Измама и други нечестности“, Раздел 1 „Измама“ от Наказателния кодекс на Финландия е посочено, че *„лице, което придобива за себе си или за друго по незаконен начин финансова полза, имаща за цел нанасяне на вреди, въвеждане в заблуждение или въвеждане в грешка, за да може да извърши или не дадено действие, причиняващо икономически загуби, се осъжда за измама“* (Criminal Code of Finland, 766/2015). Лице, което умишлено въвежда, променя, унищожаване или изтрива данни или използва други средства, фалшифицира крайния резултат от обработката на данни и по този начин причинява икономически загуби, също се наказва за измама. Посочено е, че за измама се счита и умишленото въвеждане, променяне на данни. Това означава, че трябва да има цел, определен мотив, който стои зад намерението за извършване на тези противоправни действия. Тези действия **показват, че се използват различни средства, като компютри и други технологични средства, чрез които се установява достъп до необходимите за извършителя на измами данни.**

Според Наказателния кодекс на Швеция, глава 9 „Измама и други нечестности“, ал. 1 *„ако едно лице използва заблуда и принуди друго да извърши или пропусне да извърши дадено действие, и по този начин реализира облага за себе си, а щетата за отсрещната страна, се наказва за лишаване от свобода до две години и за измама“* (Criminal Code of the Kingdom of Sweden, 2017). За измама се наказва *„лице, което предоставя неточна или непълна информация, извършва промяна в записванията и по този начин резултатите от обработката се погрешни (неистински, неверни) и от това получи дадена облага“* (Criminal Code of the Kingdom of Sweden, 2017). От нормативните обосновки се откроява **заблудата, като основна характеристика на измамата, заедно с принудата**, т.е. на лицето са представени погрешно не само дадените деяния, но е оказана и сила (физическа или психическа), за да го склонят да предаде вещта и да получат определена облага. Предоставянето на неточни, неверни и неистински резултати от обработка на данни също е категоризирано като неправомерно действие. Това показва, че измамата може да се дължи на умишлени действия или технически пропуски.

Част 10 „Измамни сделки, свързани с договори или търговия“, чл. 380, ал. 1 от Наказателния кодекс на Канада се посочва, че *„всеки, който*

използва заблуда, лъжа или друго измамно средство и по този начин подведе определено лице или група лица, относно имущество, пари, ценни книжа или услуги, независимо дали това е установено или не, се наказва за измама“ (Criminal Code of Canada, 2017). В Англия няма Наказателен кодекс, а Закон за измамата, 2006. В него са описани какво представлява измамата, различните видове измами, участниците и други. Според чл. 1, ал. 1 от посочения нормативен акт, лицето, което „осъществи някое от изброените по-долу, се смята за извършител на измама“ (UK Government):

- измама чрез фалшиво представителство;
- измама чрез предоставяне на невярна информация;
- измама чрез възползване от позицията, която заема.

Измамата според Закона за измама 2006, най-общо може да бъде определена като *получаване на облага от едно лице, чрез въвеждане в заблуждение относно факти и обстоятелства, или несподеляне на информация, която е съществена и може да изложи на риск друго лице.*

2.2. Видове измами

След изясняване същността на измамите и посочване на правната им регламентация е необходимо да се обърне внимание на различните видове измами. Класификацията е направена на база различните източници, организациите, занимаващи се именно с измами и борбата с тях. **Изследването на видовете измами се налага поради разнообразието и спецификите на всяка една от тях. Чрез класифицирането им се добива по-добра представа за същността, присъщите им особености и черти. Това е предпоставка за по-ефективното и ефикасно справяне с тях.** От изложението дотук се открояват разнообразни виждания и дефиниции за същността на измама, което логично води към обстоятелството, че съществува и многообразие от видове:

I. В зависимост от организациите, които осъществяват контрол

1. Според *Института на управленските счетоводители* (Chartered Institute of Management Accountants) измамите биват (Chartered Institute of Management Accountants, 2008, p. 7):

- измами при заплащане, кражби на парични средства, активи или интелектуална собственост, фалшифициране на счетоводните книги и записи;
- измами с чекове и застрахователни искове;
- измами чрез фондове, измами, свързани със социални осигуровки, укриване на данъци;
- ипотечни измами, корпоративни измами, пране на пари и други.

Националният орган за измама определя следните видове измами (Button, Lewis, & Tapley, 2006, pp. 8-10):

- Ponzi измама – извършителят на измами създава погрешна представа в лицето или лицата, че инвестицията е реална, а доходността от нея е над средната норма. Това, което се случва в действителност, е, че извършителят присвоява част от парите и връща обратно останалите, което се явява и възвръщаемостта, за която са се договорили;

- схеми за инвестиране в недвижими имоти – извършителите на измами рекламират или изпращат много добре изглеждащи брошури на потенциалните си инвеститори, за да присъстват на презентация, на която ще им бъде представен начин, как да печелят пари от пазара на недвижими имоти. След това те биват задължавани да се присъединят срещу заплащане или да закупят „бъдещи“ имоти с отстъпка. Също така е възможно, инвеститорите да бъдат примамени в закупуване на несъществуващи имоти или такива, които са изпаднали в несъстоятелност;

- измами с възможност за работа (израстване в кариерата) – в този случай потенциалните жертви са подбрани посредством реклами за различни дейности, чрез които могат да подобрят професионалните си компетенции. Такива могат да бъдат схеми за публикуване на книги, присъствие на конференции, патентоване, но потърпевшият трябва да плати определена такса;

2. Според *Федералното бюро за разследване* съществуват следните измами

- бизнес измами – това са незаконни дейности, извършвани от физически лица или компании, с цел представяне на предприятието в по-добро финансово състояние. Известни са още като корпоративни измами;

- здравни измами и измами със здравно осигуряване – в редица от случаите се касае за подвеждане на частни или правителствени програми, посредством които се предоставят здравни услуги. Такива могат да бъдат: предложение за фалшиви застрахователни карти; открадната информация за здравното състояние; лекарства, продукти за отслабване; измами с медицинско оборудване;

- измама „419“ или „Нигерийското писмо“ – при този тип спам измами се получават имейли от различни африкански държави, в които се твърди, че даден потребител е избран от определено лице, за да посредничи в голям трансфер на пари и може да получи част от сумата. Начинът на действие е, осъществяващите измама да използват програми, които сканират електронната мрежа за имейл адреси, на които по-късно автоматично изпращат въпросните писма. Съдържанието на имейлите обикновено се състои от кратка история, включваща страна от третия свят, голяма сума пари, бивш диктатор, диаманти. След като установят контакт с някого, извършителите на измама изпращат документи, които трябва да се попълнят. Тези документи са с много точно подправени печати, пощенски марки, холограми (ГДБОП, 2008);

- „Зевс вирусът“ или още известен като „Зибот“ (Zbot) е вид троянски кон, оказващ влияние на банковата сфера. Този зловреден соф-

туер действа като машина за кражба на пари. „Зевс вирусът“ се разпространява главно от дисково устройство чрез изтегляне на зловреден сайт или имейл фишинг, който насочва потребителя към фалшив сайт. Той се среща и в социалните мрежи – фалшиви заявки в LinkedIn или заявки за приятелство във Facebook. Веднъж попадне ли в компютъра, той остава в спящ режим, докато потребителят не посети уебстраницата с форма за попълване.

3. За *Асоциацията на сертифицираните експерти по разкриване на измами* (АСФЕ) измами са три вида: корупция, злоупотреба с активи и измами чрез финансови отчети. Основната класификация на измамите е наречена „Дърво на измамите“. От своя страна те имат своите подвидове.

4. В Доклада на ОЛАФ (Office Européen de Lutte Anti-Fraude/Европейска служба за борба и измамите) условно могат да бъдат открити следните видове измами:

- транзитни измами – процедурите по транзит не се изразяват само в схемата „липсващ търговец“, а и във външна намеса („превземане“) на транзакции, осъществени по информационните канали или в подкупване на митнически служители. В редица случаи на разследвания, извършени от ОЛАФ, превозването на цигари например се осъществява с камиони или контейнери, като се декларира транзитно преминаване през ЕС;
- контрабанда (бързооборотни стоки, контрабанда на цигари, незаконни пестициди, прекурсори) – „черният пазар“ на фалшиви продукти нанася огромни щети на икономиката на ЕС, отрицателно влияние на законния бизнес и намаляване на иновациите.

5. От *Глобалното проучване на икономическата престъпност за 2018 г. (Доклад за България) на PricewaterhouseCoopers (PwC)* се извеждат няколко вида икономически престъпления, които се очаква да окажат най-сериозен негативен ефект през следващите две години:

Фигура 1. Икономически престъпления с очакван най-сериозен негативен ефект през следващите две години (Съндби & Мамасян, 2018, стр. 16)

Както се забелязва, с най-висок относителен дял са киберпрестъпленията – 23% (за България). Същевременно посоченият процент е приблизително колкото в глобален мащаб, което показва, че независимо от териториалния обхват, този вид неправомерни действия са с най-висок относителен дял спрямо останалите. На следващо място, в България и на глобално ниво, са корупцията и подкупите, съответно с 19% и 12%. В този случай, на национално ниво, процентът надвишава със седем пункта този на глобалните случаи. Това може да се дължи на различни причини, като неефективни и неефикасни контролни механизми, благоприятна среда за осъществяване на различни противоправни деяния, неспазване на правната рамка или на етичното поведение, невъзможност за противодействие, от страна на компетентните органи, спрямо нарушаването на служебните задължения на съответните лица, не са сезирани овластените органи. В същото проучване на PwC се посочва, че за *последните две години киберпрестъпленията са се придвижили до третото място на най-често срещаните икономически престъпления в България, като заемат 30% относителен дял* (Съндби & Мамасян, 2018, стр. 9). В световен мащаб *киберпрестъпленията са нанесли щети на обществото в размер на над 3 трилиона долара за 2015 г. и се очаква през 2021 г. те да нараснат до 6 трилиона долара годишно на база направеното предположение на Cybersecurity Ventures (Morgan, 2019, р. 3)*. Тези данни доказват значимостта и осезателния ефект, който оказват тези неправомерни действия не само върху отделните държави, но и в световен мащаб.

II. В зависимост от нормативните актове

- Според *Наказателния кодекс на България* биват: обикновена; документална; компютърна измама; застрахователна. За да е налице обикновена измама, трябва да съществуват следните обстоятелства (Беленски, 2010, стр. 105-106):

- възбуждане, поддържане или използване на заблуждение у измаменото лице;

- поддържането на заблуждение е свързано с вече формирана неправилна представа, но не от дееца, а от други фактори;

- вземането на решение за разпореждането с имуществото да е станало въз основа на тази погрешна представа;

- разпореждането може да е фактическо или юридическо (извършване на правна сделка);

- настъпване на имотна вреда за измамения или трето лице – вредата трябва да е невъзстановима;

- от субективна страна е необходимо, деянието да е извършено при пряк умисъл, който обхваща няколко елемента: деецът съзнава, че формира, поддържа или използва неправилна, невярна представа у измамения; деецът предвижда, че в резултат на разпореждането ще настъпи уреждане на имуществото на измамения и други.

1. Според *Наръчника за вътрешен одит*, том III „Одитни техники и инструменти“, съществуват следните измами (Наръчник за вътрешен одит, 2009, стр. 61):

- подправяне на печати;
- присвояване на малки суми от каси и касови апарати;
- създаване на излишъци в каси и касови апарати чрез неотчитане на постъпилите суми;
- постъпленията не се внасят ежедневно или се внасят само част от сумите;
- фалшифициране на и добавяне на нови служители във ведомостите за заплати, задържане на непотърсени заплати;
- изплащане на фалшиви фактури, изготвени или саморъчно, или получени чрез тайна договорка с доставчиците и други.

III. В зависимост от становищата на отделните автори и мястото на извършване

1. Според *проф. Албрехт* по-обширната класификационна схема на измамите обхваща следните категории (Steve, 2003, p. 8):

- злоупотреби на служители;
- мениджърски измами;
- инвестиционни схеми;
- измами, извършени от доставчиците;
- клиентски измами;
- многообразни други измами.

2. *Глориа Хънифорд* в *The Little book of big scams* посочва следните видове измами (Hunniford, 2013, pp. 15, 19, 25, 32):

- измами, свързани с набиране на персонал – повечето хора кандидатстват за множество различни работни позиции. В този вид измами участва работодателят, който изисква някакъв вид такса или заплащане на квалификационни курсове, обучения или разрешителни за работа. Тези обяви често са фалшиви и работодателят прекратява общуването, когато плащанията спрат;

- кражба на самоличност – включва кражба на лични данни, с помощта на които се извършва престъпление. Извършващите измами могат и да не използват придобитите данни за себе си, а да ги продадат на трето лице, което има интерес. Посредством тези действия извършителят може да получи достъп до банкови акаунти, до пенсионни влогове и други подобни;

- инвестиционни измами – инвестирането в акции и дялове или друг вид актив е много добър начин да се присвоят средства и съответно да се извърши измама. Осъществяващите измами убеждават лицата да инвестират всичко, което притежават, в продукти, които имат висока възвръщаемост. Такива са виртуални валути (биткойните), вино, ценни метали, земя, скъпоценни камъни.

3. Според *мястото на извършване*:

- вътрешни;
- външни.

Вътрешните измами най-често се извършват чрез подкупи и комисиони, конфликт на интереси, кражба и присвояване на активи, вътрешна информация и друга собственост на организацията и нейните служители, мениджъри, директори и собственици. Външните измами се извършват от външни за организацията лица или страни. Те включват всяка схема, при която правонарушителят не е служител, мениджър, длъжностно лице или собственик на потърпевшия (жертвата). „*Външните измами включват широк спектър от схеми – измами от доставчици, традиционни измами на клиенти и схеми на нарушаване на отчетническото доверие*“ (Динев, 2006, стр. 13).

Въз основа на направените анализи на правната рамка и видовете измами могат да се изведат **следните изводи**:

Първо. Анализът на нормативната база показва значителни прилики на българския Наказателен кодекс с понятийния апарат на Наказателните кодекси на останалите страни. Тези прилики са присъствие на заблудата като основна характеристика на измама. Чрез заблудата се постига целта на извършителя на измама – облагодетелстване, в което се изразява втората прилика. Облагата е свързана с получаване на материална ценност (парични средства) или нематериална (репутационни щети). И третата, това е вредата. Лицето е задължено, по определен начин да предаде вещта, в противен случай е възможно да му бъде оказано физическо насилие (принуда) и с това да понесе определена загуба (вреда).

Второ. Разнообразието от видове измами изисква добра подготовка от страна на субектите на контрол и ръководителите на организации. Измамите могат да бъдат класифицирани по отделни признаци – в зависимост от нормативните актове и мястото на извършване, според мнението на отделните автори, според законовата рамка. Вследствие на това могат да бъдат изведени следните видове измами: документална, застрахователна, компютърна измама, вътрешни и външни измами, инвестиционни измами и др. От съществено значение е познаването не само на същностните характеристики на измамите, но и на особеностите, които притежават. Това от своя страна спомага на цялостната работа на организацията, ефективността и ефикасността на контролното въздействие, именно поради откриването им в по-ранен стадий или предотвратяването им.

Наред с дефинирането и нормативното обезпечение на измамите, както и разясняването на отделните присъщи особености на видовете неправомерни действия, е наложително да се проследи и какви са извършителите на измами, т.е. профилът на типичния извършител на измама.

3. Изследване на мерките за разкриване на измамите и профила на извършителя на измами²

3.1. Анализ на мерките за разкриване на измамите

С разясняването на същността на измамите се открояват няколко особености – лицата разчитат на заблуждението и имат определен мотив, разполагат с благоприятна възможност и оправдание. Всичко това води до въпроса, свързан с разпознаване на извършителя на измами – какви са неговите черти, от какъв пол и какво образование има, част от организацията или е външно лице. Откриването на специфичните му белези може да спомогне за намаляването на измамите до приемливо ниско ниво.

На базата на прегледа на видовете измами, на които организациите могат да бъдат подложени, се установи, че трите основни категории професионални измами са присвояване на активи, корупция и измами чрез финансови отчети. Първият вид в международен план е най-често срещан и се наблюдава в 89% от случаите. Независимо от това щетите, които се понесат, са в размер на средна загуба на 114 000 щатски долара. Корупционните схеми са следващата най-честа форма на професионална измама – в 38% от случаите. Тези схеми водят до средна загуба на организациите в размер на 250 000 щатски долара. Най-малко често срещаните, но носещи най-много щети са измамите чрез финансови отчети. Те заемат едва 10% от случаите, но водят до щети от средна загуба от 800 000 щатски долара. (ACFE, 2018, p. 10).

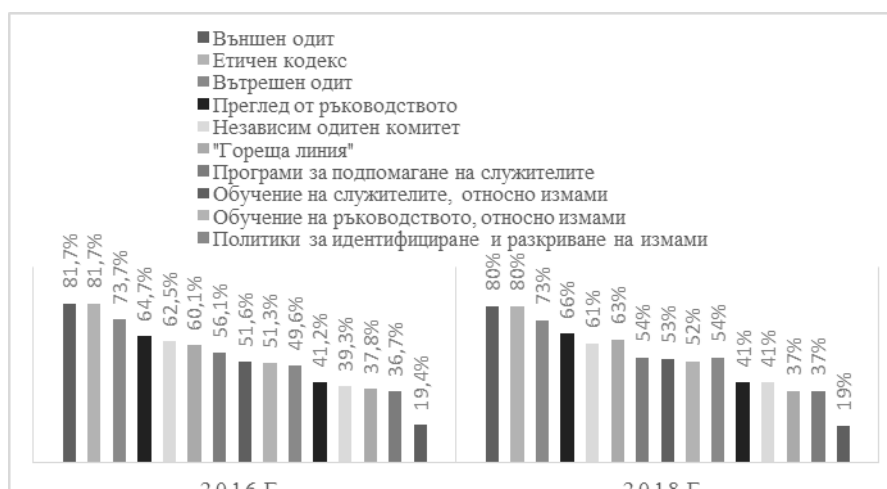
Фигура 2. Начини за разкриване на измами, 2016 г. и 2018 г.

Източник: (ACFE, 2016) (ACFE, 2018)

² *Забележка:* В настоящия параграф извършителят на измами и престъпник (престъпници) се разглеждат като тъждествени понятия. Това е продиктувано от неправомерните действия, които извършва лицето, осъществяващо измами, и произтичащите санкции от тези действия, подобно на престъпника.

В тази връзка при оценка на рисковете от измама в организациите е важно да се проследи проектирането на измамата, тъй като в повечето случаи тя не е изолирано явление и засяга няколко аспекта. Следователно при разработването на методиката от страна на одиторите е **важно да се проследи и проектирането на контролите, и изпълнението на ефективни стратегии за превенция**. Най-често използваният метод за разкриване на измами са сигналите, които се подават от заинтересованите лица (фиг.2). Следователно поддържането на линиите за подаване на сигнали е една от ефективните мерки за разкриване на измами. Съществено място заемат и вътрешният, и външният одит и в тази връзка е необходимо да се поддържа нивото на професионален скептицизъм, за да се съдейства ефективно и адекватно на този процес.

На базата на проучването се установи (фиг.3), че освен вътрешния и външния одит, съществени фактори за ограничаване на измамите са **прегледът на ръководството, наличието на одитен комитет и наличието на програми за обучение**, с които да се повишава информираността на заинтересованите лица.

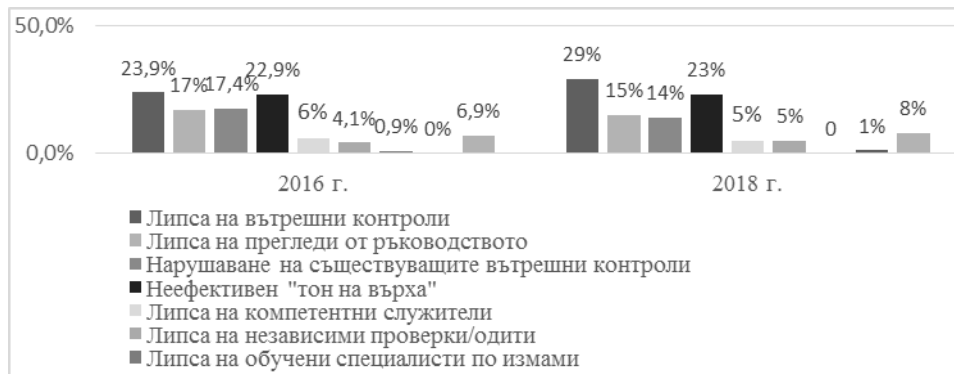

Фигура 3. Предприети мерки за ограничаване на измамите в организациите за 2016 г. и 2018 г.

Източник: (ACFE, 2016) (ACFE, 2018)

Значението на вътрешните контроли, които са проектирани в организациите, е в пряка връзка със създадените възможности, които се идентифицират в „триъгълника на измамите“. От фиг. 4 е видно, че липсата на заложили вътрешни контроли е най-често срещаната причина за измами, свързани с финансовите отчети. Неадекватното отношение на ръководството оказва влияние с около 17%. Тъй като тестването на оперативната ефективност на контролите е задължителна процедура за оценка на кон-

тролния риск при независимия финансов одит, тя ще заема все по-съществено място в одитната стратегия на одиторите.

Фигура 4. Слабости във вътрешния контрол, допринасящи за осъществяване на измами чрез финансови отчети (2016 г. и 2018 г.)

Източник: (ACFE, 2016) (ACFE, 2018)

Съществуват различни становища за личността на престъпника – дали това е вродено, т.е. лицето се ражда с ген, който предразполага към осъществяването на измами, дали е вследствие от средата, в която се развива, или зависи от неговата раса и етническа принадлежност. За да е възможно да се характеризира именно личността на престъпника, е от значение изясняването на същността на понятието „личност“. За някои автори последната е „категория на криминологията, която включва съвкупност от типични връзки, социални и социално-психологически признаци и свойства на извършителите на престъпление, вследствие на деформация на тяхното нравствено и правно съзнание, характеризиращо тяхната антисоциална насоченост и обуславя тяхното престъпно поведение“ (Айдаров, 2012). Личността на престъпника е „наказателноотговорното лице, взето в определен негов аспект като представител на специфична негативна социална група с характерна за нея система от обществено-отклоняващи се отношения и връзки; това е субектът на престъпната дейност с деформирано или признаци на започнала деформация съзнание и самосъзнание, нарушена ценностна система и двойственост в общуването“ (Станков, 1990, стр. 15).

От изложеното може да се обобщи, че личността е категория, която съдържа в себе си типични характеристики на определени индивиди, нарушаващи нравствените и законните постулати. Тя е съвкупност от възприятията на човека за заобикалящата го среда и индивидуално изграждащата го среда, т.е. семейството. На тази основа е необходимо да се изследва генезисът на негативните промени в личностните качества, довели до предпоставките, причините и условията за извършване на престъпление.

В изследването си, свързано с измамите за 2018 г., ACFE извежда основните характерни черти на типичния извършител на измами (ACFE, 2018, pp. 33-41):

- **е високообразован** (в 47% от случаите притежава висше образование, а в 14% от случаите докторска степен);
- **с практически и житейски опит** (в 19% от случаите лицата са на възраст между 36-40 г. и 41-45 г., а най-много загуби 480 хил. долара се падат на лицата на възраст между 56-60 г.);
- **по-голяма част от извършителите са мъже** (69%), спрямо 31% при жените;
- **разполага с власт и е на високо ниво в йерархията** (независимо че в 44% от случаите, извършителите са служители, а само в 19% са собственици, загубите при последните са в размер на 850 хил. долара, спрямо 60 хил. долара при служителите).

Посочените данни отразяват профила на типичния извършител на измами, но на глобално ниво. *Контролните органи е необходимо да са запознати с тези характеристики, за да предприемат адекватни и навременни мерки за ограничаване на противоправните деяния (измамите)*. На национално ниво е наложително да се направи задълбочен и подробен анализ на данните за извършените престъпления през периода 2016-2018 г. Това би помогнало за изготвяне на профил на средностатистическия престъпник в България. *Получената информацията ще съдейства за изготвянето на конкретни механизми за борба с отделните видове престъпления, както и извеждане на присъщите особености на извършителите на престъпления (измами)*. Поради тази причина на анализ са подложени престъпленията по *статистически райони, част от престъпленията по глави от Наказателния кодекс и някои видове престъпления, както и престъпленията, завършили с осъждане, по глави от Наказателния кодекс и по пол и възраст на извършителите в Р България*.

3.2. Анализ на разкриваемостта на измами в Р България за периода 2016–2018 г.

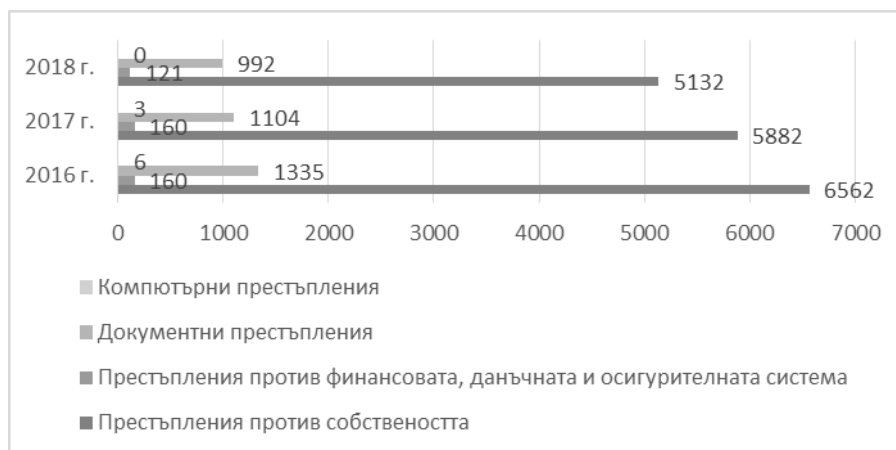
Извършването на анализ на престъпленията по статистически райони, изисква разясняване на поделението на райони. Последните се поделят на Северозападен, Северен централен, Североизточен, Югозападен, Южен централен и Югоизточен статистически райони. В следващата таблица са посочени престъпленията в тях:

Таблица 1
Престъпленията по статистически райони за периода 2016–2018 г.
(Национален статистически институт, 2019)

Статистически район	Години (бр. случаи)		
	2016 г.	2017 г.	2018 г.
Северозападен	4740	5209	4749
Северен централен	4079	4473	3894
Североизточен	3739	4209	3980
Югозападен	7583	6932	5604
Южен централен	6641	6922	6540
Югоизточен	6704	6305	5993

От данните в табл. 1 става ясно, че е налице различна динамика за броя извършени престъпления в различните райони. *За 2016 г. най-много престъпления са извършени в Югозападен район – 7583 бр., а най-малко в Североизточен – 3739 бр. За 2017 г. отново най-много престъпни деяния са регистрирани в Югозападен – 6932 бр., а най-малко в Североизточен район – 4209 бр. За 2018 година е налице промяна – най-много престъпления са извършени в Южен централен район – 6540 бр., а най-малко в Северен централен – 3894 бр.*

Освен по отделни райони са разгледани част от престъпленията по глави от Наказателния кодекс и някои видове престъпления. Последните са класифицирани на престъпления против Републиката, против личността, против собствеността, против стопанството, против финансовата, данъчната и осигурителната система, против спорта, документни престъпления, компютърни престъпления и други. *Обект на изследване са престъпленията против собствеността, против финансовата, данъчната и осигурителната система, документни престъпления и компютърни престъпления за периода 2016–2018 г.*

Фигура 5. Брой престъпленията по глави от Наказателния кодекс за периода 2016–2018 г. (Национален статистически институт, 2019)

Престъпленията против собствеността за 2016 г. са общо 6562 бр. През 2017 г. те са 5882 бр., тоест с 680 бр. по-малко в сравнение с предходната година. През 2018 г. отново е налице спад – престъпленията против собствеността са 5132 бр., или със 750 бр. по-малко. Налице е тенденция за намаляване със сериозни темпове на този вид престъпления. Престъпните деяния против финансовата, данъчната и осигурителната система за 2016 г. са 160 бр. През 2017 г. няма промяна в стойностите и те са отново 160 бр. През 2018 г. се наблюдава спад – този вид престъпления са 121, т.е. отчита се намаление с 39 броя.

Документните престъпления за 2016 г. са 1335 бр. През 2017 г. те са 1104 бр., т.е. с 231 бр. по-малко в сравнение с предходната година. През 2018 г. отново се отчита намаление – документните престъпления са 992 бр., или със 112 бр. по-малко. Налице е тенденция за намаляване със значителни темпове на този вид престъпления. Компютърните престъпления за 2016 г. са 6 бр. През 2017 г. те са 3 бр., т.е. наполовина по-малко от предходната година. През 2018 г. няма нито едно компютърно престъпление. Наблюдава се изключително благоприятна тенденция в последните 3 години. Компютърните престъпления намаляват наполовина през втората изследвана година, а през третата няма нито едно. *Очевидно е, че системата за превенция срещу този вид престъпления се е подобрила значително и работи.*

Към престъпленията **против собствеността се отнасят** (Национален статистически институт, 2019):

- кражба – за 2016 г. са 4343 бр., за 2017 г. – 3827 бр., за 2018 г. – 3252 бр. Тук е налице благоприятна динамика – този вид престъпления намаляват със сериозни темпове през анализирания период;
- грабеж – за 2016 г. са 596 бр., за 2017 г. – 623 бр., за 2018 г. – 551 бр. През втората от анализиранияте години наблюдаваме увеличение, а след това – рязък спад в броя на грабежите;
- присвояване – за 2016 г. са 153 бр., за 2017 г. – 146 бр., за 2018 г. – 147 бр. Числеността на този вид престъпни деяния почти не се променя през анализирания период;
- измама, в т.ч. документни измами – 2016 г. са 153 бр., през 2017 г. – 79 бр., 2018 г. – 67 бр. Отчита се трайна тенденция за намаляване на този вид престъпления, като през 2017 г. спрямо 2016 г. стойността е почти наполовина;
- на унищожаване и повреждане на имущество – за 2016 г. са 354 бр., за 2017 г. – 353 бр., за 2018 г. – 329 бр. През първите две години числеността на престъпленията е почти непроменена, а през третата година е налице спад със 7%.

От престъпленията *против стопанството са анализирани случаите на безстопанственост* (Национален статистически институт, 2019),

които през 2016 г. са 16 бр., през 2017 г. – 9 бр., през 2018 г. – 11 бр. Броят на тези престъпления не е голям, а динамиката през анализирания период е различна. При престъпленията против финансовата, данъчната и осигурителната система, внимание е отделено на престъпленията против данъчната система (Национален статистически институт, 2019), които за 2016 г. са 130 бр., през 2017 г. – 132 бр., през 2018 г. – 101 бр. През 2016 и 2017 г. броят е с приблизително еднакви стойности, а през последната анализирана година се констатира сериозен спад – с 22%.

На следващо място е извършен анализ на престъпленията, завършили с осъждане, по глави от Наказателния кодекс и по пол и възраст на извършителите (табл. 2).

Таблица 2

Брой престъпления, завършили с осъждане, по глави от Наказателния кодекс и по пол и възраст на извършителите, за периода 2016–2018 г. (Национален статистически институт, 2019)

Год.	Пол	2018					2017					2016				
14 - 17	мъже	400	13	-	1	-	460	11	-	5	-	434	12	1	2	-
	жени	13	7	-	2	-	24	6	-	-	-	31	8	1	1	-
18 - 24	мъже	1104	96	4	122	-	1319	132	5	131	1	1515	165	7	153	1
	жени	70	33	-	17	-	121	43	6	20	-	87	70	6	24	-
25 - 29	мъже	771	125	7	169	-	865	154	11	177	-	974	160	12	189	-
	жени	65	48	3	16	-	74	41	10	30	-	93	75	8	30	-

От общо 6345 престъпления против собствеността за 2016 г. 5745 бр. или 90.55% са извършени от мъже, а 600 бр. или 9.45% – от жени. Същият вид престъпления през 2017 г. са общо 5692 бр., като извършителите на 5186 бр. или 91.11% са от мъжки пол, а на останалите 506 бр. или 8.89% са от женски пол. Престъпните деяния против собствеността през 2018 г. са 4951 бр., като 4505 от тях или 90.99% са извършени от мъже, а 446 бр. или 9.01% – от жени. И през трите години няма значителна промяна в съотношението на извършителите на престъпления против собствеността – над 90% от тях се извършват от мъже.

От общо 2349 престъпления против стопанството за 2016 г. 1688 бр. или 71.86% са извършени от мъже, а 661 бр. или 28.14% – от жени. През 2017 г. този вид престъпления са общо 2009 бр., като 1537 бр. или 76.50% са извършени от мъже, а останалите 472 или 23.50% – от жени. Престъпленията против стопанството през 2018 г. са 1797 бр., като 1333 бр. или 74.18% са извършени от мъже, а 464 бр. или 25.82% – от жени. И през трите анализирани години процентът на извършените от

мъже престъпления против стопанството е между 70–75 %, а от жени – между 25–30%.

От **общо 135 престъпления против финансовата, данъчната и осигурителната система за 2016 г.** 92 бр. (68.15%) са извършени от мъже. Останалите 43 бр. (31.85%) са извършени от жени. За 2017 г. този вид престъпления са общо 141 бр. На 103 бр. (73.05%) от тях извършителите са мъже, а на 38 бр. (26.95%) – жени. Престъпните деяния против финансовата, данъчната и осигурителната система за 2018 г. са 99 бр. От тях 75 бр. (75.76%) са извършени от мъже, а 24 бр. (24.24%) – от жени. През анализирания тригодишен период се отчита ясна тенденция в увеличаването на процента извършени престъпления от този вид от мъже.

Документните престъпления през 2016 г. са 1276 бр. От тях 944 бр. (73.98%) са извършени от мъже, а 332 бр. (26.02%) – от жени. През 2017 броят на този вид престъпления е 1035, като на 884 бр. (85.41%) от тях извършителите са мъже, а на 151 бр. (14.59%) – жени. Документните престъпления през 2018 г. са общо 934 бр. – 812 бр., или 86.94% от тях са извършени от мъже, а останалите 122 бр., или 13.06% – от жени. Наблюдава се тенденция за увеличаване на извършените от лица от мъжки пол документни престъпления. Компютърните престъпления през 2016 г. са общо 4 на брой и всичките са извършени от мъже. През 2017 г. само едно компютърно престъпление е завършило с осъждане и то е извършено от лице от мъжки пол. През 2018 г. няма установени компютърни престъпления.

Загубите от измами за българските организации са между 100 хил. и 1 млн. долара, в 35% от случаите, според проучване на PwC за икономическата престъпност в България (Съндби & Мамасян, 2018, стр. 11). Независимо от това 10% от респондентите отбелязват, че реалният размер на загубите не може да бъде установен поради влиянието и на други фактори като демотивация на персонала, влошени взаимоотношения между бизнес партньори или влошени отношения с органите на власт и управление. Голям процент се пада и на отговорилите „не знам“ относно загубите, които са претърпели – 25%. Това е сериозна проблемна област и отговорилите по такъв начин лица е необходимо да подобрят не само контролните си механизми и процедури, но изцяло да променят подхода към измамите.

От извършения анализ на отделните видове престъпления, както и на половите и възрастовите белези на извършителите на неправомерния действия, могат да се посочат следните **обобщения**:

Първо, в България значителна част от осъществяващите измами лица са мъже (средно 81,90%), спрямо средно 18,03% жени. Това съвпада с посочения профил на типичния извършител на измами, на глобално ниво – в 69% от случаите, което е с приблизително 13% по-малко от националните. Тази тенденция демонстрира устойчивост относно половия признак на престъпниците. Последните имат за цел получаване на финансови средства чрез грабеж, присвояване, документни измами или компютърни престъпления.

Второ, възрастта на престъпниците в България съвпада с тази на престъпниците на глобално ниво – между 30 и 39 години (вкл. мъже и жени), както и от 40 до 49 години. В диапазона 30–39 г. са позиционирани извършителите на престъпления против собствеността, престъпления против стопанството, против финансовата, данъчната и осигурителната система, документните престъпления. Докато от 40 до 49 г. са ориентирани към престъпления против стопанството и престъпления против финансовата, данъчната и осигурителната система (само жени).

Трето, загубите от измамите и другите неправомерни действия са в размер между 100 хил. и 1 млн. долара, което сравнено с глобалното ниво е в оптимални граници. Невинаги загубите могат да бъдат измерени в стойности, което е по-големият проблем. Такива нефинансови рефлексии са влошаване на работния климат, демотивиране на персонала, влошени партньорски взаимоотношения и др.п. Поради тази причина организациите трябва да съсредоточат усилията си не само върху предотвратяването на финансовите загуби, но и на репутационните (нефинансови) щети.

По-важните **приноси с научно-приложен характер**, които биха могли да представляват интерес за експертите в областта на предотвратяването и разкриването на измами, са следните:

Първо. Въз основа на теоретичния анализ, проучване на научната литература и действащото законодателство е дефинирано понятието „измама“ и са изведени основните му характеристики. Същностната характеристика на измамата е свързана с няколко основни особености, а именно наличие на преднамерено действие (мотив) на извършителя, посредством което да добие преимущество, чрез незаконни и несправедливи начини, с цел нанасяне на щета и реализиране на облага. Другата особеност е оправданието, което престъпникът създава за себе си, в определения случай той е „жертвата“. Това се дължи на неговата представа за недооценяван и неприлежен служител, което го кара да получи „дължимото“ му (определени финансови облаги или репутационни такива). И третата особеност е благоприятната възможност, свързана с наличието на възможност, чрез която лицето да извърши кражба или друго неправомерно действие, т.е. възползва се от създалата се ситуацията.

Второ. Посредством синтеза са изведени критериите за класифициране на видовете измами, чрез което се способства за изясняване на техните особености. На тази основа са посочени основните разграничения между видовете неправомерни действия, с което се съдейства за насочване на вниманието на контролните или правораздавателните органи към конкретните им характеристики. По такъв начин те могат да са по-полезни и ефективни както за организациите, към които принадлежат, така и за обществото като цяло.

Трето. Въз основа на емпиричното проучване са изведени профилът на типичния извършител на измами и загубите от тях за България. Извършителят на измами е мъж, средно в 81,9% процента от случаите, на

възраст между 30 и 39 години или между 40–49, в по-редки случаи. Лицата с такъв типаж имат стремеж към получаване на финансови средства предимно чрез грабежи и присвоявания. Загубите от тези неправомерни действия са в размер от 100 хил. до 1 млн. долара. Като една част от тях са неизмерими – 10%, които са свързани предимно с влошаване качеството на работния процес и партньорски дисбаланс. В допълнение към типичния престъпник (от гл. т. на глобалните данни) той е високообразован (в 47% от случаите притежава висше образование), разполага с власт и са на високо ниво в йерархията (19% от случаите са собственици, които реализират загуби в размер на 850 хил. долара).

Заклучение

От направените изводи може да се **обобщи**, че измамите са свързани с получаване на незаконно и несправедливо предимство, с цел облагодетелстване, при наличие на благоприятна възможност. Въпреки приликите в нормативната база между България и другите страни (Испания, Сърбия, Швеция, Финландия, Англия и Канада) и явната обезпеченост от предприемане на мерки, типичният извършител на измами (на национално ниво) не се различава по същество от този на глобално ниво – мъж на възраст между 30–39 г., в по-редки случаи между 40–49 г.

В резултат на изследването могат да се изведат конкретните мерки за ограничаване на финансовите измами свързани със: *създаване или поддържане на контролни механизми и процедури, които са доказано ефективни, ефикасни, икономични и същевременно допринасят за предотвратяването и разкриването на неправомерни действия (като добре разработена и функционираща система за вътрешен контрол, разпределение на отговорностите, провеждане на обучения и др.); спазване на императивните и диспозитивните правни норми; създаване на подходящ „етичен климат“ и придържане към установените морални ценности; кадрово обезпечение, т.е. наличие на лица, притежаващи необходимите знания, умения и компетенции (може да бъде нает сертифициран експерт по разкриване на измами (Certified Fraud Examiner), който притежава сертификат от международната Асоциация на сертифицираните експерти по разкриване на измами).*

Използвани източници

Accoutancy Europe. (2017). *Ролята на одитора в борбата с финансови престъпления. Противоедействие на измамите, корупцията и изпирането на пари.*

- ACFE. (2018). *Report to the Nations. 2018 ACGlobal Study on occupational fraud and abuse*. ACFE.
- Button, M., Lewis, C., & Tapley, J. (2006). *Fraud typologies victims of fraud: Literature review*. National Fraud Authority.
- Chartered Institute of Management Accountants. (2008). *Fraud risk management: A guide to good practice*.
- Criminal Code of Canada, 1985 (Article 380, (1) 2017).
- Criminal Code of Finland, 39/1889 (766/2015).
- Criminal Code of the Kingdom Sweden, 1962 ((1) 2017).
- Criminal Code of the Republika Srpska, 49/03 (Article 239 108/04).
- Davies, D. (2002). *Fraud watch. Glasgow: Bell & Bain, 2nd Edition, 2*.
- Hoyer, S., Sandner, T., Zakhariya, H., & Breitner, M. (2012). *Fraud Prediction and the Human Factor: An Approach to Include Human Behavior in an Automated Fraud Audit. 45th Hawaii International Conference on System Sciences*, (pp. 2384-2385).
- Hunniford, G. (2013). *The little book of big scams, 4th Edition*.
- Penal Code Spain, Organic Law No. 10/1995 (Article 248, (1) Law No. 4/2015).
- Sawyer, L., Dittenhofer, M., & Scheiner, J. (2003). *The practice of modern Internal auditing, Sawyer's internal auditing 5th edition*. The Institute of Internal Auditors.
- Spencer, K. (2005). *The essential handbook of internal auditing*. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.
- Steve, A. (2003). *Fraud examination*. Thomson South-Western.
- UK Government. (n.d.). *Fraud Act 2006*. Retrieved 11 02, 2019, from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/35/crossheading/fraud>
- Айдаров, Й. (2012). *Криминология*. София: Сиела.
- Андрейчин, Л. (2005). *Български тълковен речник*. София: „Наука и изкуство“.
- Беленски, Р. (2010). *Разследване на престъпления против собствеността - кражба, грабеж, измама*. София: Сиела.
- ГДБОП. (05 Август 2008 г.). *CyberCrime/Официален сайт за борба с компютърните престъпления*. Извлечено от Заплахи в интернет: <http://www.cybercrime.bg/bg/internet/bfb50d/>
- Гърнев, Н., & Хайтова, Ц. (2004). *Речник по счетоводство (английско-български, българско-английски)*. CM Publishing.
- Джунин, А. (2013). *Полицейско противодействие на измамите. Годишник на МВР ХХVIII*.
- Динев, Д. (2006). *Икономическите измами, част 1*. София: „Багра ООД“.
- Донева, В. (26-27 ноември 2015). *Измами чрез финансовите отчети - примери от реалния живот. Национална конференция на вътрешните одитори в България „Инструменти за противодействие на измамите и корупцията“*, (стр. 3). София.

- Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, ДВ, бр. 21 от 2006 г. (§ 1, т. 6 12 02 изм. и доп. ДВ, бр.13 от 2019 г.).
- Иванов, Г., & Костова, С. (2012). *Одит*. Велико Търново: „Фабер“.
- Международни стандарти за професионална практика по вътрешен одит, Речник на термините (01 01 2017 г.).
- Милър, Р. (2007). *Съвременен вътрешен одит*. София: „Аспро“.
- Мухаметшин, Р. (2009). Мошенничество в финансово отчетност. *Економически анализ: Теория и практика/Инвестиционни рискове и ефективност 6 (135)*.
- Наказателен кодекс на България, ДВ, бр. 26 от 1968 г. (22 10 изм. и доп. ДВ, бр.83 от 2019 г. г.).
- Наръчник за вътрешен одит, Том 1 „Управление на дейността по вътрешен одит“ (12 2009 г.).
- Наръчник за вътрешен одит, Том III „Одитни техники и инструменти“ (Декември 2009 г.).
- Национален статистически институт. (16 07 2019 г.). Престъпления по глави от наказателния кодекс и някои видове престъпления и по изход на делата. Изтеглено на 03 11 2019 г. от <https://bit.ly/2oGwx14>
- Национален статистически институт. (16 07 2019 г.). Престъпления по глави от наказателния кодекс, изход на делата и по области. Изтеглено на 03 11 2019 г. от <https://bit.ly/2JJjКра>
- Национален статистически институт. (16 07 2019 г.). Престъпления по изход на делата по статистически зони, статистически райони и по области. Изтеглено на 03 11 2019 г. от <https://bit.ly/33сча5>
- Национален статистически институт. (03 11 2019 г.). Престъпления, завършили с осъждане по глави от наказателния кодекс и по пол и възраст на извършителите. Изтеглено на 03 11 2019 г. от <https://bit.ly/2JM5VGH>
- Ръководство по Международни стандарти за контрол върху качеството, одит, преглед, други ангажименти за изразяване на сигурност и свързани по съдържание услуги - издание 2018 г. (първа част), МОС 240 (02 05 2019 г.).
- Станков, Б. (1990). *Личност и престъпно поведение*. „Наука и изкуство“.
- Съндби, П., & Мамасян, Р. (2018). *Глобално проучване на икономическата престъпност за 2018 г. Доклад за България. Какво остана скрито в сенките?* PwC.
- Янков, Н. (2018). *Креативност и евристика на научните изследвания*. Свищов: АИ „Ценов“.

**ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
„Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЦОВ**

АЛМАНАХ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

**ИНСТИТУЦИИ,
ПОЛИТИКИ И
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ДИГИТАЛНАТА
ТРАНСФОРМАЦИЯ**

том 28, 2020 г.

Академично издателство „ЦЕНОВ“
Свищов - 2020 г.

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ”

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ТОМ 28

**ИНСТИТУЦИИ, ПОЛИТИКИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
ПРЕД ДИГИТАЛНАТА ТРАНСФОРМАЦИЯ**

Даден за печат на 27.02.2020 г., излязъл от печат на 30.03.2020 г.
Поръчка № 18460, тираж: 100 бр.

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов”
Свищов, ул. Градево № 24

ISSN 1312-3815

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Пазари, управление и иновации в икономиката на знанието

Маргарита Богданова, Христо Сирашки, Евелина Парашкевова, Мариела Стоянова Гъвкаво управление на проекти в организациите от публичния сектор	7
Ангелин Лалев, Александрина Александрова Използване на дълбоки невронни мрежи за откриване на измами с кредитни карти	39
Десислава Алексиева, Елена Йорданова Интереси и поведение: управленски аспекти.....	63

Раздел II

Глобализация, конкурентоспособност и сътрудничество за интелигентен растеж

Силвия Костова, Крум Крумов, Даниела Въткова-Милушева Ролята на вътрешните и външните одитори за идентифициране на измами в предприятията.....	95
Силвия Костова, Пресиян Василев, Ивана Димова Характеристика на измамата и особености на извършителя на измами.....	126
Тихомир Върбанов Оценка на конвергенцията в Европейския съюз по разходи за социална защита	157
Таня Тодорова Влияние на бюджетното салдо върху икономическия растеж.....	183

Раздел III
Финансова стабилност, икономически политики, регулации
и устойчиво развитие

Веселин Попов, Петя Емилова, Искрен Таиров, Владислав Василев Информационната сигурност на лечебните заведения в България.....	211
Красимир Шишманов, Мария Ташкова, Михаела Маркова Съвременни тенденции в създаването на приложения за електронна търговия	243
Атанаска Решеткова, Криста Нейкова Влияние на дигитални маркетингови канали върху клиентската лоялност в банковия сектор	273
Диана Ималова, Галя Кузманова, Радосвета Кръстева Обучението в докторска програма „Счетоводна отчетност, контрол и анализ на стопанската дейност (Счетоводство)” в СА „Д. А. Ценов” – проблеми и перспективи	306